

КОНОТАТИВНЕ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ЛИС У ВІНОГРАДНИКУ»

Анотація. У статті досліджуються літературно-художні антропоніми з роману Мирослава Дочинця «Лис у винограднику». Визначаються виражальні можливості літературно-художніх антропонімів, їх характеристичний потенціал.

Ключові слова: антропонімікон, літературно-художній антропонім, зоонім, прізвисько, символічне значення.

Роман «Лис у винограднику» – «твір небуденний, яких у сучасній українській літературі вельми бракує. Окремо слід відзначити віртуозне володіння словом Мирослава Дочинця. Не мова, а насолода» [5].

Мирослав Дочинець називає героїв своїх романів звичними іменами, черпає з реальної антропонімії прізвища, прізвиська, імена, які в художньому тексті промовляють. Добір назв героїв – важка робота. З розвитком сюжету читач все більше розуміє, чому автор підібрав своєму героєві саме таке ймення. Підказку подає автор, інші персонажі, сам герой.

Ми дослідили літературно-художні антропоніми (надалі ЛХА) з роману М. Дочинця «Лис у винограднику». Роман про чоловіка незвичайної долі, але зі звичайними характеристичними іменами.

Головний герой роману має багато імен, які отримував протягом життя у незвичних ситуаціях. З перших сторінок роману автор знайомить нас з «новим позильцем», не називаючи його: «Був він середнього зросту, нечіткого типу і непевного віку «за сорок». Колір очей і волосся теж було важко визначити на перший взір. Сказати б – колір попелу, того попелу, що залишається після спалення фруктових дерев. Сумішка сірого, білого і рудого. До того ж, це мінялося пасмами і відтінками» [6, с. 7]. Під час розмови по телефону давній знайомий Сосо називає його старим *лисом*. Так апелював *лис* переходить у власну назву. «Я відпочину кілька днів, Сосо. А потім *Лис* стрибне далі», – розповідає про себе герой. Легкість у тілі, пружна і безшумна хода, колір очей і волосся – ознаки, які характерні для лиса. Не випадково дама на рецепції підмітила, що «в ньому відчувалася якась особлива порода» [6, с. 7]. Особа «під кодовим іменем *Лис*» зупиняється в Мукачеві, щоб розшукати загублені сліди, дізнатися своє справжнє ім'я, прізвище, родовід. У доносах шефові штабквартири Інтерполу в Україні начальника спецвідділу МВС у Закарпатській області полковника Леоніда Правика знаходимо: якщо *Лис* і при-

четний до кримінальних подій, «то поводить ся справді, як *лис*», тобто натякає на хитрість героя. Цю рису виділяє також генерал, агітуючи *Лиса-зека* на службу: «І виходить, що ти *Лис* на всі двісті. Кажуть, що ти не тільки людей і звірів можеш обхитрувати, але й стіни...» [6, с. 250]. Персонаж здатний також сприймати й розрізняти різні запахи, для нього характерні проникливість, інтуїція, хист. Пор.: «Пане *Лисе*, якщо у вас такий гострий, даруйте, нюх, то чому ви тоді у винограднику не відчули, що за вами йдуть назирці?» [6, с. 286]. Ці риси проявилися ще в ранньому дитинстві: «Першим відряджали *Лисеня*, бо в нього була гостра чуйка. Він на відстані відчував ментівські засідки чи закрадки чужих, не берегових зграй» [6, с. 94]. Він відчував «шкірою, кожною клітиною мозку близьку небезпеку», «за звуком підшов обирав потрібну дорогу», чув «в якому напрямку рие землю кріт» [6, с. 105]. Хоча прізвисько *Лисеня* персонаж отримав не за цими рисами, а за місцем знахідки. Кримінальний елемент Тухлий знайшов його в піщаній норі. Саме Тухлий розпізнає на собі впертість характеру *Лисеняти*: «Ти кент правильний, зі стержнем. А головне – з казанком на плечах. ...Ти, *Лисок*, не блатна тля. ...ти з благородних» [6, с. 99]. Та благородність проявиться значно пізніше, злочинний світ ще довго триматиме героя у своїх лещатах. Крім назв *Лисеня*, *Лисок* ми зафіксували ще варіант *Лисенятко*. Так його називає старий приятель Юхвід: «Не гнівайся, що я називаю тебе так. Бо ти назавжди залишився для мене *Лисенятком*. Яке, втім, легко може відкусити лапу левові... – З левами я давно вже приятелюю» [6, с. 163].

У романі дуже часто поруч з апелюванням *лис* фігурують й інші зооніми. *Лис* – «хижий ссавець родини собачих» [3, с. 614]. Назвами хижаків будуть іменувати героя не раз. Косоокій Паша назвав його морським *вовчням*, бо підібрав його в морі, а він ще й відбивався. «З таких *вовки* виростають», – казав він. Після школи, яку пройшов *Лис* під керівництвом егеря з Уссурійського краю Мочалова, «його можна було називати *Тигром*. Але він залишився *Лисом*» [6, с. 233]. Ми зафіксували також орнітономен *Яструб*. *Яструб*

відноситься до хижих птахів. Так його називає Синичка: «Привіт, Яструбе. – Чому ти називаєш мене так? Бо в мене з пальців стирчать пазури? – Не з пальців, а з очей. ...Вони висуюються нішком з очей і лагідно впираються в жертву, притягуючи до себе» [6, с. 183].

Назва персонажа викликає алузію з назвами героїв байок Езопа та Глібова. Лисиця і виноградник – алегоричні образи. Але у відомих байкарів Лисиця прийшла до чужого винограду красти, а Лис Дочинця потрапляє у місця, звідки почалося його нелегке життя, він сповнений бажанням помагати іншим. Його брат Павло називає батька «художником винограду. Він деміург вина» [6, с. 263]. Щоб Батько не доглядав чужий виноградник, Лис викупив його і підніс це як подарунок від держави. На відміну від Лисиці Глібова, Лис Дочинця має благі наміри.

Прізвисько *Лис* є найбільше вживаним у романі, хоча воно утворене від прізвиська *Лисеня*. А назвав так його Тата: «Гуляй на волі, якщо так її любиш, Лисе. – Я Лисеня. – Ні, ти Лис. З того часу його називали Лисом» [6, с. 209]. Прізвисько *Лисицький* утворилося також від прізвиська малого бомжа Лисеняти. У поданнях з Інтерполу його називають *Олександр Лисовський*.

Шукаючи про себе інформацію, Лис дізнається, що звали його *Іваном*. Іменем таким нарек його сторож *Іван*, який носив для нього козяче молоко: «А як назвемо малого *Іванка*?.. Так він і залишився *Іванком*... А дівчата й прізвиське вигадали – *Неділик*, бо в неділю народжений» [6, с. 70]. Ім'я *Іван* («божа благодать, божа милість» [7, с. 143]) не сподобалось Жереб Зої Борисівні, котра усиновила його, бо було надто простонародне. «Вона записала його *Жаном* і використувала для жебракування». Імена *Іван* і *Жан* мають однакове походження і значення. А от прізвисько *Жереб* автор вибрав неспроста. *Жереб* – «життєвий шлях і те, що на ньому виникає, створюється життєвими обставинами, з чим людина зустрічається і т. ін.; доля» [3, с. 366]. Роман Дочинця про людину, якій на долю випав особливий жереб. Лис часто сам себе запитує: «Як тебе звати, хлопчику?.. *Олександр, Жан, Іван? Жереб, Лисицький, Неділик?* Чи якось інакше?» [6, с. 31]. Не знайшовши відповіді, шукає далі. Ім'я *Олександр* також промовляє: «захисник людей, мужній, воїн» [7, с. 261]. Герой справді мужній, він багатьом допоможе, захистить. Закордонні друзі називають його *Алексом* (чехи), *Александром* (іспанці) на європейський манер. Поєднання імені *Олександр* з іменем по батькові *Михайлович* (*Михайло* – «рівний богам») [7, с. 237]) набуває ще більшої ваги: мужній воїн, майже рівний богам. У минулому Лис був кримінальним авторитетом. «Свою біографію він здобував на зонах і в тюрмах всього колишнього Союзу, «відзначався» в Москві, Грузії, Чечні» [5]. Тепер він допомагає малолітнім зло-

чинцям, «непохитний авторитет» у бізнесі. Не випадково колега-адвокат каже: «Вам сам Бог велів іти в політику» [6, с. 116]. Теперішнє його ім'я по батькові *Петрович* також промовляє: *Петро* – «скеля, камінь» [7, с. 292]. Автор натякає на стійкість духу героя, на силу волі. На зоні Лис полірував каміння. Юхвід йому тоді казав: «Гадаєш, ти камінь шліфуєш?.. Ти себе шліфуєш» [6, с. 171].

Збираючи по клаптях відомості про своє походження, Лис дізнається про свого батька, його прізвиське. Пані Марта йому розповіла: «*Дзвонив* на службу. Він *дзвонар* при церкві. І прізвиське в нього *Звонар*, і в *дзвони* б'є на празники. Роки вже не ті, щоб на *дзвіниці* лазити, але деколи ще зможеться. А так – помалу сторожить Мішо у винниці» [6, с. 81]. Прізвиське персонажа відповідає тому заняттю, яке він виконує. Батько головного героя сповіщає про щось не тільки *дзвонами*, він пише книгу про рідний край, тому є живим джерелом народної пам'яті.

Автор змушує головного героя позбутися тих різних імен і взяти одне: те, що поєднувало його з батьківством, з родиною, з Мукачевом. В кінці роману він стає *Іваном Звонарем*, і навіть погоджується, що це наймення непогано звучить.

У Мукачеві головний герой перероджується, знаходить і нове кохання. Заслугує на увагу те, як автору вдається поєднати несподіване. Дівчина, яку полюбив Лис, назвалася *Яніною Синичкою*. Ім'я Яніна має те ж значення, що й Іван, а його саме так звали при народженні. Виходить, що у героїв однакові імена. Але зараз він *Сашко*, а Яніна називає його *Лесиком-Лисиком*. Спорідненість знаходимо за іменами, але не за прізвиськами: *Лис* і *Синичка*. Це повна протилежність, «вода і камінь, лід і полум'я». Сам герой розмірковує: «Синичка і Лис. Гарна пара, нічого не скажеш! Небо і земляна нора. Крила й ікла. Політ і плазування. Радість і хитрість. Цвірінкання і виття... Чим не поєднання?!» [6, с. 219]. Герой завжди прагнув волі, «зздрип птахам, які мають крила». Лис відзначає, що Яніна схожа на пташку, він і називає її «моя маленька пташко».

Варто зазначити, що подібний ЛХА ми зафіксували в повісті «Лялька» Тетяни Ліхтей, де головна героїня має прізвисько Ластівка. Ці прізвиська запозичені з реального антропонімікону закарпатців, що підтверджує словник П. Чучки [8, с. 515]. У творах письменників вони мають символічне значення (символізують повітряну стихію) [2].

Серед ЛХА другорядних персонажів натрапляємо на цікаві найрізноманітніші екземпляри. Виділяється низка прізвиськ, якими автор назвав представників злочинного світу. ЛХА *Тата* належить «авторитету першого ешелону Г. Татарському, який у минулому був «господарником, науковцем, депутатом Верховної Ради СРСР,

Героєм Соцпраці, підпільним мільйонером». У такої людини за плечима був досвід, у нього було чому навчитися. Лис «був правою рукою» цього авторитета. Прізвисько героя – скорочений варіант прізвища *Татарський*. З тексту роману ми дізнаємося, що *Тата* всьому навчив Лиса, він його виховував, «називав любимим сином», тобто він був йому за батька – *татом* (Тата). Лис розповідає письменникові: «Тата називав мене сином. І я, безбатченко, радо це прийняв. Завдяки йому я не впав. Не загруз у табірній пилюці і не став звіром» [6, с. 210]. Духовний наставник батько Лиса – Тата – кримський татарин з походження, ім'я якого дивним чином співпадає із пестливою назвою батька в українців. З розповіді Лиса письменник робить висновок, що Тата був *Кримінальним Соломоном*, натякаючи на мудрість персонажа, адже він на зоні наводив порядок, «провадив розбірки», підкоряв голосом, поглядом і «дивовижним спокоєм».

Прізвиськом *Вічний Жид* названий єврей *Юхвід*, котрий «належав до золотого фонду невілних майстрів», «до тих, що авторитет здобувають не силою, а талантом». Юхвід «кочував із зони в зону». Напрошується асоціація з персонажем християнської легенди, де *Вічний Жид* блукає по світах, а його мандри стають простором інтелектуального досвіду. Через багато років Лис допоможе Юхвіду уникнути смерті. На запитання Паші Пітерського чому він «жидка відпустив», Лис відповів: «Тому, Пашо, бо він *Вічний Жид*, а ми з тобою тимчасові» [6, с. 175]. Персонаж з таким прізвиськом фігурує у книзі Ю. Андруховича «Таємниця». Цей образ використовували багато письменників.

ЛХА-прізвиська, якими названі представники декласованих елементів, характерні для кримінального середовища: *Колун*, *Косоокий Паша*, *Коца*, *Лопата*, *Маркіз*, *Паша Пітерський*, *Пуп*, *Тухлий*, *Червак*, *Штопор*. Як зазначає Л. Белей, такі ЛХА «часто вражають зневажливою емоційністю», а їх структура «відповідає «мовному режиму» в кримінальному середовищі сучасних українських міст» [1, с. 133]. Ці персонажі дають одне одному «поганяла» за різними ознаками. Напр.: ЛХА *Колун* належить людині, яка за вказівкою боса, наказує винних. Прізвисько походить від апелятива *колун* – «важка, з тупим клиноподібним лезом сокира для розколювання дров і колод» [3, с. 557]. Войовничий характер героя підкреслює автор: «Але писки я їм начищу. Носи переламаю. – Що з тобою вдієш? Колун і є колун» [6, с. 192].

ЛХА *Маркіз* двоюкого походження. Колишній безпритульний товариш Лиса *Маркіз* має ім'я *Марк*, вірогідно, що від нього походить прізвисько персонажа. Іншу версію озвучує сам герой: «Я з благополучної родини. Може, навіть дворянської крові. Моє рідне прізвище *Воронцов*...

Тобі дивно? А не дивує тебе, чому до мене прізвисько таке прилипло – *Маркіз*» [6, с. 113]. Напрошується асоціація з графом Воронцовим, у поведінці й характері героя проявляється благородство. Батьки *Маркіза* були лікарями, він розробляє нове медичне устаткування, допомагає хворим. Тому, можливо, Лис назве його *Наркозом*, бо це має якийсь стосунок до медицини.

Головний герой кочує по всьому Радянському Союзу, тому зустрічаються йому люди з іменами та прізвищами, які характерні для різних націй. Серед ЛХА, що належать до російської антропонімної системи, виділяємо такі: *Борис Волков*, *Мочалов*, *Кисельов*; до єврейської *Бейло*, *Юхвід*, до угорської *Імре Сейкелі*, до корейської *Чу*, до грузинської *Сосо*, *Коца*, до татарської *Алім*.

Автор не експериментує з іменами та прізвищами закарпатців, він запозичає їх з реальної антропонімії. Серед імен роману виділяємо звичайні християнські імена: *Іван*, *Марія*, *Василь*, *Павло*, *Степан*, *Магда*, *Марта*, *Микола*. Дуже часто вони вживаються з суфіксами здрибності та фамільярності: *Костик*, *Павлик*, *Маруся*, *Миколка*, *Стьопка*, *Сашко*, у деяких з них відчитуються закарпатські діалектні риси: молочник *Мишо*, дідो *Митро* з Кальника, *Митько*, *Анця*.

Серед прізвищ натрапляємо на характерні для регіону називання: *Баник*, *Ковач*, *Гойда*, *Григораш*.

ЛХА *Федір Корятович*, *Йосип Бокшай*, *Ерделі* вплітаються іншими героями в контекст, їх присутність вказує на національно-регіональну приналежність та хронологічні рамки [8].

Варто зазначити, що форма ім'я + ім'я по батькові не є характерною для називання закарпатців. У М. Дочинця так називають вчителів, вихователів (*Степан Петрович*, *Дмитро Сильвестрович*, *Семен Борисович*); лікарів (*Мальвіна Петрівна*, *Єлизавета Петрівна*); військових (*Оксентій Петрович*) та ін.

Є у літературного героя М. Дочинця згадка про вчителів, котрі вели заняття в інтернаті-«жабятнику». Лис згадував про «сміхотливого» вчителя *Кука*, котрого любив і шанував. Вчитель географії і біології *Дмитро Сельвестрович Кукін* багато знав, нікого не бив, умів жартувати. Коротка форма його прізвища *Кук*, що стало прізвиськом, утворилася завдяки його жартам. Пор.: «А Ви *Дмитро Сильвестрович Кукін*? – Просто *Кук*. Мого пращура колись з'їли туземці» [6, с. 284]. Так персонаж натякає на відомого Кука, якого з'їли аборигени.

ЛХА *Семен Борисович Глістер* належить «хлопчачому вихователю на прізвисько *Глист*». Так називали інтернатівці вчителя «з рідким прилизаним волоссям і чиряками на шкірі», який здійснював екзекуцію над дітьми, що проштрафилися. Як відомо, *глист* – «черв'як, що парази-

тує в організмі людини і тварин» [3, с. 245]. Таким паразитом був *Глістер*.

Прізвище чесного працівника правоохоронних органів *Правика* походить від апелятива право, що вказує на його професію і намагання жити й працювати згідно закону й права, а не відстоюючи свої особисті інтереси.

Лис допомагає безпритульному хлопчикові, заохочуючи його до різної роботи. Хлопчина, у якого батько сидить у тюрмі, а мама все пропиває, викручується як може: пристосовується до середовища, всюди встигає. Прізвисько у нього *Щур*. «Як хоч звати тебе? – *Щур*. *Коля Щур*. – У людини має бути одне ім'я. Людське. – Ну, тоді просто *Коля*» [6, с. 47]. Коли Лис побачив, чим харчується Коля, то запитав: «Тебе *Щуром* назвали через те, що ти їси різну гидоту?». Тут напрошується асоціація з гризунами. Трохи пізніше ми дізнаємося справжнє прізвище хлопця. Не розуміючи значення слова волонтер, Коля скаже: «Який я *Волонтир*? Я – *Дзьобак*» [6, с. 91].

Директора дитячого будинку, який обманом наживав собі добро, який продавав сиріт, Лис називає *Гнидюком*. Апелятив *гнида* вживається як лайливе слово, так «називають нікчемну людину» [3, с. 247]. Герой таким був, але наполегливо вказує на своє справжнє прізвище: «При чужому антикваріаті, пане Гнидюку. – Я Гнатюк» [6, с. 239]. Людина, яка наробила стільки біди іншим, заслуговує на таке прізвисько.

Цікаве прізвисько отримує від Лиса пані *Гелена* з Праги. Вона красива, гарно справляється з роботою, тому Лис називає її *Еленою прекрасною і мудрою* («Я завжди казав, що ви не тільки *Елена прекрасна, але й премудра*» [6, с. 201]).

Під час зустрічі з Лисом мукачівський письменник розповідає свою новелу про царя *Соломона*, *Суламітку*, царицю *Савську*, царицю *Астис*. Так в сучасний текст влітається історія. Ці ЛХА – назви реальних людей давніх часів. Натомість ЛХА *Цезар* не називає реальну людину тому, що належить «меткому єврейчику», якого прислав Юхвід. Головний герой – майстер своєї справи, знає собі ціну, тому й дивується: «І він, *Цезар*, повинен його звідти дістати й оцінити» [6, с. 193].

З відтінком фамільярності, здібності створює автор ЛХА, що називають перших осіб держави. Пор.: «До тебе дістатися важче, ніж до *Путіна... Митько з Володькою*, як ми і передбачали, таки зважились кинути трубу в обхід Хохляндії» [6, с. 32]. Називання Путіна і Медведєва іменами зі здібніло-пестливими суфіксами дозволяє зарахувати їх до імен знайомих Лиса.

ЛХА *Горбатий* – жартівливо-іронічна народна назва президента СРСР Горбачова. Прізвисько *Горбатий* фігурувало серед представників криміналу, тому дивним було, що Тата нагороджував не авторитет *Горбатий*, а сам президент. («Орден у Тата від самого Горбатого. Від котрого Горбатого? Від кишинівського? – Ну ти, бля, Лисеня, ліпиш в натурі. Від їхнього, від міченого – Горбачова» [6, с. 207]).

Мірилом правдивих цінностей на шляху до вдосконалення героїв є Ісус Христос (Бог). У романі «Лис у винограднику» *Бог* – це *Він, Верховна істота, Господь, Спаситель*. На думку Т. Вільчинської, концепт *Бог* у позиції суб'єкта осмислення представлений спектром таких значень: Той, що створив світ, що володіє світом, що є втіленням величі, всесильності, милосердя, великодушності і т. п. [4, с. 195]. М. Дочинець говорить, що «думка про *Верховну істоту* не придумана, не нав'язана кимось, вона одержана нами від предків», що з *Богом* людина – «дитина мудрого Всесвіту». Назва *Верховна істота* категоризує *Бога* як власника світу, неба. Як втілення милосердя виступає назва *Спаситель*: «*Господь* – милосердний. Це земні судді судять і знищують у тюрмах. А *Він* рятує. *Він Спаситель*» [6, с. 177].

Як бачимо, літературно-художні антропоніми є важливим елементом художнього твору. Разом з іншими мовними засобами вони реалізують авторську концепцію світобачення, сприяють побудові художнього образу.

Мирослав Дочинець добирає ЛХА з реальної антропонімії або створює нові оніми на основі наявних моделей та переходу апелятивів у розряд онімів. Завдяки ЛХА читач сприймає художній текст через низку асоціацій, які впливають на розуміння твору та його декодування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія : проблеми теорії та історії / Л. Белей. – Ужгород, 2002. – 176 с.
2. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми повісті «Лялька» Тетяни Ліхтей / А. Вегеш // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. Випуск 13. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – С. 17-19.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Вільчинська Т. Концепт «Бог» у поетичній мові Г. Сковороди / Т. Вільчинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 1 (13). – С. 191 – 199.

5. Гаврош Олександр Мирослав Дочинець подарував Закарпаттю першу бандитську мелодраму. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/75553-myroslav-dochynets-podaruvav-zakarpattiu-pershu-bandytsku-melodramu>
6. Дочинець М. І. Лис у винограднику: роман / Мирослав Дочинець. – К.: Ярославів Вал, 2010. – 292 с.
7. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
8. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / Чучка Павло / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. – Львів : Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.

Anastasija Vehesh

*Connotative and functional meanings of the proper names of the literary heroes in the novel
«Fox in the Vineyard» by Myroslav Dochynets*

Resume. The article researches the proper names of the literary heroes in the novel «Fox in the Vineyard» by Myroslav Dochynets. It also identifies the expressive possibilities of the proper names of the literary heroes, their characteristic potential.

Key words: anthroponymicon, proper name of the literary hero, zoonym, nickname, symbolic meaning.

Одержано 5.05.2014